

УДК 378.147:372.4

Марія Оліяр,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та
методики початкової освіти
Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито сучасні наукові підходи до визначення сутності і структури поняття «комунікативно-стратегічна компетентність майбутнього вчителя початкових класів». Сформульовано концептуальні положення, які лягли в основу процесу підготовки студентів до комунікативної діяльності. Охарактеризовано базові поняття дослідження процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів. Встановлено місце стратегічної складової в структурі комунікативної компетентності. Здійснено теоретичний аналіз трактувань зарубіжними та вітчизняними ученими поняття «стратегічна компетентність» як складової комунікативної компетентності.

Ключові слова: майбутній учитель початкових класів, комунікативна компетентність, стратегічна компетентність, комунікативно-стратегічна компетентність.

В статье раскрыты современные научные подходы к определению сущности и структуры понятия «коммуникативно-стратегическая компетентность будущего учителя начальных классов». Сформулированы концептуальные положения, которые легли в основу процесса подготовки студентов к коммуникативной деятельности. Охарактеризованы базовые понятия исследования процесса формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих педагогов. Определено место стратегической составляющей в структуре коммуникативной компетентности. Осуществлен теоретический анализ трактований зарубежными и отечественными учеными понятия «стратегическая компетентность» как составляющей коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, коммуникативная компетентность, стратегическая компетентность, коммуникативно-стратегическая компетентность.

This article describes the modern scientific approaches to the definition of nature and structure of the concept «communicative-strategic competence of the future elementary school teacher». It formulates the conceptual bases of students' preparation process to the communicative activity. The author also describes the basic concepts of future teachers' communicative-strategic competence formation process research. The article provides definition of the role of strategic component in the structure of communicative competence. The author provides as well a theoretical analysis of strategic competence interpretation by foreign and domestic scholars, who consider it as part of communicative competence.

Key words: *future elementary school teacher, communicative competence, strategic competence, communicative-strategic competence.*

Гуманістична парадигма розвитку професійної освіти, яка утверджується в Україні у зв'язку з інтеграцією у світовий та європейський освітній простір, зумовила суттєвий перегляд наукових позицій щодо процесу формування комунікативної сфери майбутніх педагогів. Аксиоматичне твердження про комунікативну природу педагогічної діяльності наповнюється за сучасних умов новим змістом. Розглядаючи міжособистісне спілкування як складний багатокомпонентний процес, представники психолого-педагогічної науки наголошують на тому, що головним у цьому процесі є формування гуманістичного комунікативного ядра особистості, яка здатна сприймати іншу людину як найвищу цінність.

Зокрема, гуманізм учителя початкових класів у комунікативній діяльності виявляється у взаємодії з учнями, співпраці, діалозі з ними, взаємній повазі, підтримці, допомозі. Підготовка майбутніх педагогів до комунікативної діяльності на нових засадах передбачає формування в них комплексу комунікативних умінь і навичок, які є одночасно складовою їх особистості і необхідні не лише для успішної професійної діяльності, але й участі у різних сферах життя в суспільстві.

Це завдання тісно пов'язане з вимогою здійснення компетентнісного підходу в навчанні та вихованні молодших школярів. Як зазначено в пояснювальній записці до навчальної програми з української мови для 1–4 класів, «основна мета цього курсу полягає у формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [2]. Визначена мета відповідає єдиним вимогам, висунутим у Загальноєвропейських Рекомендаціях з питань вивчення, викладання та оцінювання мови [3].

Ученими здійснено дослідження таких проблем, пов'язаних з розвитком комунікативної сфери педагогів, як: дослідження проблеми розвитку особистості вчителя, його педагогічних здібностей та педаго-

гічної майстерності, процесів взаємодії між учителем та учнем (О. Бодальов, В. Загвязінський, І. Зязюн, С. Кондратьєв, Н. Кузьміна, Е. Клімов та ін.); закономірностей формування комунікативних умінь і навичок, проблем спілкування (Л. Божович, Л. Виготський, А. Добрович, В. Кан-Калик, Г. Ковальов, Ю. Ємельянов, Л. Петровська, С. Максименко та ін.); розробка активних методів навчання майбутніх педагогів (А. Деркач, І. Зимня, В. Ляудіс, Л. Петровська, Т. Яценко, Л. Овсянецька та ін.). Стратегічну складову комунікативної компетентності досліджували як зарубіжні (Hymes (1972), Canale and Swain (1980), Taylor (1988), van Ek (1986), Bialystok (1990, 1991), Little (1996), О. Іссерс та ін.), так і вітчизняні вчені (Л. Мацько, А. Міщенко, В. Німчук, Ю. Романенко).

Разом з тим, проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів ще не була об'єктом дослідження вчених.

У зв'язку з цим метою статті є розкрити сучасні наукові підходи до визначення сутності і структури поняття «комунікативно-стратегічна компетентність майбутнього вчителя початкових класів».

Сучасний комунікативний підхід до аналізу проблем педагогічної діяльності вчителя початкової школи суттєво відрізняється від діяльнісного, оскільки передбачає не суб'єктно-об'єктні, а суб'єктно-суб'єктні відносини між педагогом та учнями, а отже, включає не лише передачу школярам життєво важливої інформацію, але й особистісну самореалізацію та саморозвиток педагога в процесі взаємодії з ними. Комунікативна діяльність учителя – це не лише зовнішній процес, але й внутрішня характеристика, яка відображає індивідуальні психологічні риси особистості педагога. Ці риси вчитель реалізує у спільній діяльності з учнями через комунікативні стратегії і тактики, вибір яких зумовлюється особливостями емоційно-морального та перцептивно-когнітивного внутрішньо значущого відображення у свідомості педагога учнів як суб'єктів комунікативного процесу. Саме у виборі стратегій і тактик педагогічного спілкування відповідно до комунікативної ситуації безпосередньо виявляється внутрішня готовність учителя до реалізації гуманістичних засад навчання і виховання школярів. Комунікативні стратегії і тактики, на наш погляд, є одним з визначальних критеріїв сформованості комунікативної компетентності педагога.

Аналіз сучасних підходів до дослідження комунікативної сфери майбутніх учителів початкових класів спонукав нас до наукового пошуку шляхів формування такої визначальної складової комунікативної компетентності студентів, як комунікативно-стратегічна компетентність. Теоретичною основою дослідження реальної практики підготовки майбутніх учителів до комунікативної діяльності стали концептуальні положення про те, що: а) педагогічна діяльність є суто комунікативною діяльністю, ядро якої складає спілкування; б) у педагогічній взаємодії вчителя з учнями

тісно поєднуються внутрішня психічна і зовнішня практична сторони його діяльності, а тому педагог може по-різному реалізовувати себе в процесі педагогічного спілкування; в) педагогічне спілкування є спільною діяльністю вчителя та учнів, яка їх об'єднує і в якій педагог виступає як учасник і партнер стосовно суб'єктів спілкування (учнів).

У процесі дослідження ми насамперед спиралися на теоретичні висновки та узагальнення вчених щодо змісту понять «компетенція» і «компетентність». Так, М. С. Головань, робить висновок, що загальним для переважної більшості означень компетенції є розуміння її як властивості або якості особистості, потенційної здатності особи справлятися з різноманітними завданнями, як сукупність знань, умінь, навичок і способів діяльності, які взаємозв'язані між собою, необхідних для здійснення якісної продуктивної діяльності і заданих по відношенню до певного кола предметів і процесів. При цьому спостерігається взаємодія когнітивних і афективних навичок, наявність мотивації і відповідних ціннісних настанов [1].

На думку цього ж автора, «компетентність – це володіння компетенцією, що виявляється в ефективній діяльності і включає особисте ставлення до предмету і продукту діяльності; компетентність – це інтегративне утворення особистості, що інтегрує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні властивості, які обумовлюють прагнення, здатність і готовність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності; «компетентність» є системним поняттям, що має свою структуру, рівні, функції, своєрідні характеристики, властивості; компетентним можна стати, опановуючи певні компетенції і реалізуючи їх у досвіді конкретної діяльності» [1].

Отже, компетенція – це певна норма, досягнення якої може свідчити про можливість правильного вирішення якого-небудь завдання, а компетентність – це оцінка досягнення (або недосягнення) цієї норми. Компетентність виступає в українській і російській мовах як якість, характеристика особи, яка дозволяє їй вирішувати певні завдання, виносити рішення, судження в певній галузі. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності людини. Цим самим підкреслюється інтегративний характер поняття «компетентність».

Комунікативна компетентність майбутніх учителів початкових класів, на думку Л. Мамчур, включає:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка базується на знаннях про навколишній світ і життєвому досвіді індивіда;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;

- уміння будувати висловлювання в різних стилях, типах і жанрах мовлення;
- володіння на високому рівні мовною та предметною компетенцією;
- знання дидактичної та лінгвістичної, комунікативної термінології;
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій на виявлення і виправлення помилок різних типів у чужому мовленні;
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії;
- здійснення навчальної комунікації за допомогою мовних засобів, які уможливають реалізацію естетичної функції мови: презентують красу та багатство мови, її виразність, точність, логічність, доречність, акцентність;
- уміння здійснювати різні види аналізу текстів усіх стилів, продукувати навчальний і власний текст [4, с. 99–100].

Стратегічний компонент комунікативної компетентності був виділений зарубіжними вченими в процесі дослідження змісту і структури комунікативної компетентності (М. Canale, G. Caspar, M. Halliday, G. Manby, M. Swain, G. Widowson, О. Іванова, І. Бім, В. Рижов, І. Максимова та ін.). Зокрема, структура комунікативної компетентності, запропонована М. Canale, M. Swain у 1980 р., включала граматичну, соціолінгвістичну, дискурсивну та стратегічну складові. Стратегічна складова комунікативної компетентності, на думку названих учених, – це здатність доречно використовувати комунікативні стратегії, пов'язана з прагматичною функцією комунікації [7].

Сьогодні більшість науковців, які досліджують проблеми комунікації, виділяють стратегічну складову комунікативної компетентності (І. Бім, О. Ломакіна, В. Рижов, О. Соловова та ін.). Зарубіжні вчені визначають комунікативні стратегії як одне з основних понять в освітньому процесі (Г. Стерн, Р. Оксфорд, Дж. О'Меллі, Г. Каспер, Е. Келлерман та ін.). Поняття комунікативної стратегії є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців не лише в галузі лінгвістики, лінгводидактики, але й філософії, психології, психолінгвістики (Ф. Бацевич, О. Воробйова, Ю. Габермас, О. Галапчук, Г. Грайс, С. Дацюк, Т. А. ван Дейк, Х. Ійм, О. Іссерс, Є. Ключев, В. Кульман, Л. Лузіна, Л. Мацько, В. Моляко, О. Селіванова, Н. Трошина, Т. Янко та ін.), в результаті чого межі його розуміння значно розширилися.

У Загальноєвропейських Рекомендаціях з питань вивчення, викладання та оцінювання мови комунікативні стратегії є ключовим поняттям, з яким пов'язуються позитивні зміни у вивченні та використанні мови. У документі сутність комунікативної стратегії розкривається як «зв'язок між ресурсами того, хто навчається (компетенціями), і тим, що він/вона може з ними робити (види комунікативної діяльності)» [3, с. 25].

На нашу думку, стратегії і тактики їх реалізації є ознакою будь-якої діяльності, у тому числі й комунікативної. Не володіючи необхідним арсеналом найбільш часто використовуваних стратегій і тактик, неможливо якісно здійснити жодного виду діяльності, у тому числі й професійно-педагогічної. Надалі в процесі набуття педагогічного досвіду, самоосвіти цей арсенал розширюється, збагачується одночасно з процесом удосконалення комунікативної діяльності педагога. Однак якщо під час навчання у ВНЗ студент не одержить базових знань про структуру комунікативної компетентності і, зокрема, таку її складову, як комунікативно-стратегічна компетентність, а також відповідних професійних умінь, він приречений на інтуїтивний вибір способів і прийомів спілкування, тривалий процес визначення ефективних та неефективних з них, болючі помилки і невдачі, що значно ускладнює роботу вчителя, знижує його самооцінку, а іноді призводить до визнання власної неспроможності в педагогічній професії. Про це свідчать і висловлювання студентів, переважна більшість з яких (63 %) після проходження виробничої педагогічної практики зазначали у своїх звітах, що відчували труднощі у спілкуванні як з молодшими школярами, так і з їх батьками, іноді спостерігались також конфліктні ситуації з учителем-класоводом.

Українська дослідниця Н. Остапенко вважає, що «у широкому значенні стратегічна компетенція включає здатність особистості учня визначати мету власної пізнавальної, навчальної діяльності, планувати свою діяльність для досягнення будь-якої мети; реалізовувати сплановані дії, розроблені стратегії та оцінювати результат власної діяльності» [6, с. 7].

На думку психолога Я. Г. Невідомої, існує «загальна система навичок комунікації, спільна для великої кількості різноманітних типів міжособистісної активності, в яку залучаються люди. В більшості ситуацій знаходять застосування п'ять основних груп комунікативних вмінь: а) візуально і фізично чуйна поведінка, чутливість слухача до повідомлень співрозмовника і конгруентність вираження певної реакції; б) вміння спонукати інших повідомляти інформацію, що в свою чергу включає використання мовчання, мінімальне підбадьорювання і випитування; в) вміння повідомляти інформацію – саморозкриття, зворотній зв'язок і формулювання висновків; г) вміння використовувати комунікацію для зміни поведінки інших осіб – оцінка, вимога і порада; д) вміння, пов'язані з вирішенням спільних проблем – прийоми комунікації і вирішення проблем для знаходження прийнятних рішень» [5]. Ці наукові висновки цілком правомірно стосуються змісту та структури поняття «комунікативно-стратегічна компетентність».

Однак аналіз наукових джерел показує, що досі спостерігається переважно вузьке трактування науковцями змісту стратегічної компетентності/компетентності як такої, що має стосунок в основному до процесу вивчення іноземної мови і може бути задіяна для компенсації зриву у

спілкуванні, викликаного певними причинами, а також для підвищення ефективності комунікації [7 с. 16].

Отже, і поняття стратегічної компетенції / кометентності загалом, і комунікативно-стратегічна компетентність вчителя початкових класів залишаються мало дослідженими, незважаючи на те, що вже впродовж півстоліття вчені глибоко і різнобічно вивчають комунікативні процеси. Разом з тим, не викликає сумніву важливість означеної проблеми, особливо для педагогіки початкової школи. Це пояснюється не лише новими завданнями, які постають перед початковою освітою, але й практичними потребами вчителя.

Перспективним напрямом подальших розвідок у даному дослідженні вважаємо класифікацію та характеристику основних комунікативних стратегій, які використовуються в навчально-виховному процесі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головань М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять [Електронний ресурс] / М. С. Головань. – Режим доступу : <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-10.htm>. 4.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/01_ukr.pdf
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Мамчур Л. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в умовах ВНЗ / Л. Мамчур // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2010. – № 2. – С. 99–104.
5. Невідома Я. Г. Комунікативна компетентність як засіб соціальної адаптації студентів [Електронний ресурс] / Я. Г. Невідома. – Режим доступу : http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob14_145.pdf
6. Остапенко Н. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності учня загальноосвітньої школи на уроках української мови / Н. Остапенко // Укр. мова і л-ра в шк. – 2010. – № 3. – С. 5–8.
7. Canale M. and Swain M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1, 1–47.